

Історичні науки

УДК 271.3-737-67(477.83-25)"17"

Друздєв Олег Володимирович

аспірант

Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича

НАН України

Друздев Олег Владимирович

аспірант

Института украиноведения имени Ивана Крипякевича

НАН Украины

Druzdiev Oleg

PhD student of the

Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine

SLAVIA UNITA CONTRA SLAVIA ORTODOXA: ПРИКЛАД

ЛЬВІВСЬКОГО УСПЕНСЬКОГО БРАТСТВА У XVIII СТ.

SLAVIA UNITA CONTRA SLAVIA ORTODOXA: ПРИМЕР

ЛЬВОВСКОГО УСПЕНСКОГО БРАТСТВА В XVIII В.

SLAVIA UNITA CONTRA SLAVIA ORTODOXA: AN EXAMPLE OF THE

LVIV DORMINION BROTHERHOOD IN THE XVIII CENTURY

Анотація. Стаття присвячена висвітленню певних теоретичних аспектів вивчення питання конфесійної ідентичності львівського Ставропігійського братства у XVIII ст.. На основі наявних відомостей простежено умови та процес переходу конфрадернії до унії. Основний акцент зроблено на питаннях адаптації предмета досліджень до нових еклезіальних умов, а також розгляду причин несприйняття унії. На основі отриманих результатів виокремлені питання для майбутніх досліджень.

Ключові слова: братство, Ставропігійське братство, Успенське братство, Львів, Slavia unita, Slavia Orthodoxa.

Аннотация. Статья посвящена освещению некоторых теоретических аспектов изучения вопроса конфессиональной идентичности львовского Ставропигийского братства в XVIII в.. На основе имеющихся сведений прослежено условия и процесс перехода конфрадернии к унии. Основной акцент сделан на вопросах адаптации предмета исследований к новым еклезиальным условиям, а также рассмотрению причин неприятия унии. На основе полученных результатов выделены вопросы для будущих исследований.

Ключевые слова: братство, Ставропигийское братство, Успенское братство, Львов, Slavia unita, Slavia Ortodoxa.

Summary. The article considers some theoretical aspects of studying the questions of confessional identity of Lviv Dorminion brotherhood in XVIII century. Based on available information, traced the conditions and the process of transition to the Church Union. The main emphasis is made on the issues of adaptation of the subject matter of the research to the new ecclesiastical conditions, as well as consideration of the reasons for rejection of the Union. On the basis of the received results highlighted issues for future research.

Key words: brotherhood, Stauropegion brotherhood, Dorminion brotherhood, Lviv, Slavia unita, Slavia Ortodoxa.

З легкої руки італійського славіста Рікардо Піккіо до наукового обігу ввійшов термін «Slavia Ortodoxa». Він став загальноприйнятим для позначення просторово-культурної єдності/схожості слов'янських народів православного віровизнання [1, С.3]. Поруч з цим, для народів католицького віровизнання був введений термін «Slavia Romana». Обидва визначення відображали два окремих напрями розвитку, однаке цього виявилось недостатньо для позначення третьої складової. Нею виявилась унійна традиція, яка витворилась на пограниччі католицької та православної. В літературі, найчастіше, її окреслюють терміном «Slavia Unita» [2, С.5]. Її поява у строкатому поліетнічному та поліконфесійному просторі Речі Посполитої, витворила унікальний, по своїй суті, місток між двома моделями

цивілізаційного розвитку з цілим рядом похідних характеристик [3, С.335]. Очевидно, нова традиція не одразу була прийнята суспільством. Не в останню чергу через поліваріантність її сприйняття різними соціальними верствами. Добрим прикладом для ілюстрації процесу сприйняття нової, унійної традиції та проблем, які були пов'язані з цим є львівське Успенське братство.

Питання конфесійної ідентичності братчиків, не зважаючи на значну кількість праць, ще не ставало об'єктом досліджень науковців. Традиційно, вважається, що братство було, за висловом префекта театинської колегії Стефано Тромбетті, «найстійкішим противником унії» [4, С.93], від так відстоювало православну традицію у боротьбі з прокатолицькими впливами. Дослідження Ставропігії в унійний період, здебільшого, акцентують увагу на боротьбі за відстоювання свого правового статусу. Однак, при детальнішому розгляді цього питання, можна зауважити багато цікавих деталей щодо співіснування всіх трьох концептів в межах членів однієї організації.

Прийняття унії львівською єпархією в 1700 р. стало логічним виходом з ситуації, що склалася в кін. XVII – поч. XVIII ст. в еклезіальному та політичному аспектах. Прикметно, що зміна церковної приналежності відбулась, фактично, безболісно. Публічне обговорення статусу єпархії на двох соборах, зробило унійний вибір корпоративним актом. Від так, Ставропігія залишилась чи не єдиною православною структурою в межах львівського владцтва [5, С.185]. Очевидно, що такий крок мав мати під собою вагомні основи. Ними були особливості польсько-московського союзництва в умовах початку Північної війни, в рамках якого, тиск на православні громади був невігідний для Речі Посполитої. Зокрема, достеменно відомо про зв'язки братчиків з царськими послами [6, С.89] та їх роль у відстоюванні правового статусу конфрадернії [7, С.283]. В таких умовах братству вдалось протриматись ще 8 років, доки під впливом об'єктивних обставин (втрата соціальної бази, монополії на друк православних книг, які не підходили для унійних богослужінь та досягнення

домовленості щодо збереження всіх прав та привілеїв) Ставропігія погодилась прийняти зверхність Римського престолу [8, С.95-99]. Доволі цікавим та важливим моментом для розуміння процесів, які відбувались в єпархії у цей період є перебіг та оцінка домовленостей між сторонами щодо зміни конфесії братством. Конфратернія розцінювала цей крок як формальність. Маючи багаторічний досвід підпорядкування константинопольському патріарху, яке на практиці було суто символічним, братство сподівалось на таку ж ситуацію і з Римським престолом [9, С.371]. Оптимізму додавали й положення папської булли від 5 квітня 1709 р., згідно якої Ставропігія та монастир св. Онуфрія звільнялись з-під єпископської влади і підпорядковувались безпосередньо папі та Конгрегації по поширенню віри [10, С.523]. Крім цього, статус братства теж не змінився. Свідченням цього є участь старшин братства Стефана Лясковського та Петра Сем'яновича у елекціях єпископів Варлаама та Атанасія Шептицьких [11, С.129,132]. Більше цього, єпископ, а згодом митрополит Атанасій отримав хіротонію власне в Успенській церкві [12, С.90]. Цікаво, що Ставропігія виступала як один з гарантів збереження можливості обирати владик, проти чого виступала нунціатура [13, Р.126]. Дана ситуація доволі добре ілюструє особливості «перехідного» періоду, коли юридично католицька єпархія зберігала зміст, форму та норми часів перебування в лоні Православної церкви. В листах до нунція префект Театинської колегії Стефано Тромбетті, обґрунтовуючи необхідність збереження права руського суспільства на вільну елекцію єпископів, писав про «недовгий період єдності єпархії з Римською Церквою». Як приклад необхідності такого кроку, наводився досвід Перемишльської єпархії, де збереження давніх звичаїв та прав дозволило укріпити католицький вибір розвитку релігійного життя [14, Р.112-113,120]. Одначе навіть прийняття вимог, які братство висунуло раніше [15, С.221] та збереження статусу не вирішило питання конфесійної конверсії конфратернії. Листування між нунцієм та львівським єпископом свідчить про існування ймовірності повернення Ставропігії «до схизми» [14, Р.81] і навіть про перехід під протекцію московського патріархату, як це було заявлено у

1712 р.[13, Р.236]. Такий політичний вимір відстоювання «Slavia Ortodoxa», на нашу думку, був швидше демаршем, покликаним звернути увагу на порушення магістратом прав братства (згідно конституції 1699 р. уніати мали бути допущені до всіх прав як і латинники [16, S.35]). Того ж року, до братства надійшов лист від нунція з вимогою усунути від служінь у церкві о. Віталія Яндзинського, який був не уніатом [17, арк.1]. Разом з цією вимогою було повідомлення про відправлення комісії для ревізії фінансових книг. У відповідь братство подало скаргу щодо неправомірності ревізій, а також повідомлення про складання Католицького ісповідання віри вищевказаним священиком [18, арк.1]. Даний прецедент проілюстрував хибність як думок про формальний характер прийняття унії, так і самої конфесійної конверсії конфрадернії. Слід зазначити, що на відміну від православних церков, у католицькій був налагоджений механізм нагляду за своїми громадами. Відповідно сподівання щодо символічності втручання з боку церковної влади з боку братства, були абсолютно невиправдані. Для Конгрегації по поширенню віри прийняття унії Ставропігією було важливим з двох аспектів: 1. залучення ширших верств суспільства до унії [19, Р.235]; 2. в подальшому це мало призвести до створення семінарії для русинів [13, Р.136-137]. Іншими словами, братство було необхідне для завершення конфесійної конверсії єпархії. Зважаючи на значення Успенської конфрадернії, нагляд за її діяльністю був важливим елементом впровадження норм Католицької церкви у життя львівського владцтва. Невипадково, при підготовці синоду в Замості 1720 р., серед пропозицій майбутніх ухвал, львівський єпископ Атанасій Шептицький, висловив пропозицію щодо необхідності ліквідації привілейованого стану Ставропігії та підпорядкування її його владі [14, Р.340]. Де факто, на наш погляд, можна говорити, швидше, про юридичний вимір зміни конфесії з боку братства, ніж про релігійний.

Синод у Замості 1720 р. вкотре засвідчив невідповідність фактичного та теоретичного стану речей в єпархії. В теорії синод був покликаний модифікувати життя новоприйнятих у Лоно Римської церкви єпархії в рамках норм Католицької віри. На практиці він засвідчив довгий процес

усвідомлення соціуму своєї нової еклезіальної ідентичності. З світських осіб на синоді присутніми були лише представники Ставропігії: Іван Чесниковський та Стефан Лясковський [20, S.14]. І саме вони, вкотре, вчинили своєрідний демарш, відмовившись визнавати запропоновану нунцієм Ієронімом Грімальді, формулу Символу віри [7, С.285]. Зважаючи на статус заходу, видається, що на такий крок братчики вдалися маючи під собою певну основу. Найімовірніше, що нею був соціальний та правовий статус організації, який залишався стабільно високим. Очевидно, що це було лише відображенням реального стану речей, коли на рівні локальних парафій церковні зміни відчувались доволі слабо. Промовистим прикладом цього є настанови соборів 1731 та 1741 рр., які були спрямовані на навчання мирян правд віри та основ катехизму [7, С.639]. Очевидно, що в умовах незнання «нової» віри, миряни притримувались «старої». Прикладом цього є видавнича та освітня діяльність Ставропігії, яка була висвітлена в ході «заходів дисциплінування» з боку Конгрегації по поширенню віри протягом 30-40-их рр. XVIII ст.. Прецедент фінансових зловживань у братстві, внаслідок конфлікту поч. 20-их рр., дав підставу для перегляду доцільності збереження його прав і привілеїв. Зокрема, на початку 1725 р. комісія папської нунціатури у Варшаві підготувала кілька пропозицій щодо підпорядкування Ставропігії львівському єпископу, анулювання їх привілеїв як «схизматичних» та ряд інших змін. Цікаво, що найпершим у цьому документі, вказувалось на те, що Успенська конфраaternія активно протистоїть як світській, так і церковній владі через надмір прав, якими вона користується [21, арк.1]. Далі наводився ряд пропозицій, серед яких виділимо 5: 1. Дозволити єпископу здійснювати візитації і вносити корективи у діяльність братства; 2. Приведення всіх братських привілеїв у відповідність з нормами Католицької церкви; 3. Введення у форму братської присяги католицького Символу віри; 4. Заборонялось приймати не католиків; 5. Видача коштів – тільки за згоди братства та єпископа [21, арк.1-2]. Не всі пропозиції були реалізовані, однак слід зауважити, що майже кожна з них підважувала основні принципи існування та діяльності Ставропігії.

Незважаючи на це, братство не припинило «проправославну» діяльність. Прикладом цього є ревізії книг. До складу комісії майже обов'язково входили теологи, зазвичай з львівської колегії Товариства Ісуса [22, арк.1]. Завдяки збереженим протоколам засідань в справі перевірки та редагування церковних книг братства, можемо бодай поверхнево реконструювати сам процес. До складу перевіряючої групи ввійшли: Бартоломей Тарковський – доктор теології (представник нунція); Йозеф Барщевські (Barszczewski) – канонік; Джорджіо Вітелліо (Georgio Vitellio) – домініканець, магістр теології; Владислав Жолтовські – префект студій Т.І.; Йозеф Домарадські – професор теології Т.І.. Під час роботи були особисто присутні Юрій Еліяшевич (сеньйор), Андрій Дем'янович (віце-сеньйор), Дмитро Дейма та інші братчики. Єпископа представляли василіани з собору св. Юрія [23, арк.1]. Сам процес перевірки тривав трохи більше року – з 9 березня 1730 р. по 17 березня 1731 р.. Серед масиву книг вибрано було 13 різновидів, серед яких: Часослов, Псалтир, Євангеліє, Служебник, Акафіст, Граматика та ін. [23, арк.6]. Цікаво, що майже в кожному виданні було по кілька помилок, а в Требнику їх виявилось аж 27 [23, арк.9-11]. Позаяк ця література активно продавалась до цього, того ж року папська нунціатура покликала Ставропігію на свій суд у цій справі [24, арк.1]. Зважаючи на даний прецедент, братству було заборонено продавати книги до їх виправлення, яке мало бути підтвержене єпископом [25, С.6-7]. Пояснення даної ситуації слід шукати в сфері ідентичності, яка тісно була пов'язана з конфесійністю. Традиція Східної Церкви в поєднанні з прийнятими, на той час, моделями соціальної організації, в певній мірі, і створила братство як явище та форму співдії міщан. Ця теза, на наш погляд, доволі легко доводиться. Найперше, конфесійна приналежність стала однією з причин (хоч і формальних) виключення русинів з урядування в місті [26, S.36] та обмеження інших прав. Це, в свою чергу, стало каталізатором виокремлення громади серед інших та перепорою на шляху до асиміляції. Зважаючи на особливості правового статусу, об'єднання навколо церкви стало чи не найбільш оптимальною формою організації громади. Ну й на кінець, церковне право Ставропігії –

основоположний привілей братства, теж є надбанням Східної традиції. Фактично, як зауважив Ігор Скочиляс, русини плекали свою етнорелігійну ідентичність в рамках організаційних структур православної церкви [3, S.140]. Зважаючи на це, а також на понад столітній досвід антиунійної боротьби не дивно, що братство зміни конфесії «обрало» шлях криптоправослав'я [27, P.112]. Даний «вибір» простежується у всіх аспектах діяльності. У видавничій сфері це друк книг «заднім числом», щоб видати нові тиражі за ті, які були надруковані до прийняття унії [28, С.43]. В освітній сфері – підтримка учнів «схизматиків» (здебільшого з Києва), які часто виступали навіть тьюторами для братської школи. Був навіть і доволі цікавий публічний аспект. В період 1730-70 рр. кимось з числа братчиків була написана сатира на митрополита Атанасія через впровадження ним латинських норм у Богослужіння [29, С.38-44]. Зважаючи на це, доволі легко передбачити, що конфлікти на основі конфесійної ментальності Ставропігії продовжувались і в наступні роки. Фактично, навіть в кінці XVIII ст., братство так і не усвідомило себе як спільноту в церковній єдності з Римською церквою. Прикметно, що явище криптоправослав'я було характерне не тільки для Успенського братства. Зокрема, о. Володимир Фіголь, підсумовуючи реальність зміни конфесії членами братств зазначав, що вони «ще довгі роки покутували дух православ'я» [30, С.250].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що конфесійна ідентичність як відображення співвідношення між концептами «*Slavia Orthodoxa*» та «*Slavia Unita*» була плинною. Зміна конфесії відобразилась, хоч і не одразу, здебільшого на духовенстві. Особливо після синоду в Замості 1720 р.. В парафіяльній практиці зміна віросповідання відчувалась доволі слабо. Як наслідок, на наш погляд, ми можемо говорити про існування подвійної конфесійної ідентичності: формально католицької, реально – православної. Добрим прикладом цього є Успенське братство, яке мало доволі великий досвід боротьби проти унії, однак в силу певних обставин, було змушене її прийняти. Будучи формально унійним та маючи активні зносини з католицькими ієрархами Конгрегації по поширенню віри, нунціатури та

інших установ, воно, де факто, так і не усвідомило себе як католицьку організацію. Причини цього, на наш погляд, слід шукати на рівні ментальності та національно-культурної ідентичності, що є важливою темою для подальших досліджень.

Література

1. Пиккио Р. *Slavia Orthodoxa. Литература и язык*/ Рикардо Пиккио. - М.: Знак, 2003. — 720 с.
2. Сковчиляс І. Релігія та культура західної Волині на початку XVIII ст.. За матеріалами Володимирського собору 1715 р./ Ігор Сковчиляс. – Львів, 2008. – 80 с.
3. Сковчиляс І. Біля джерел унійного тріумфалізму: релігійна програма Холмської єпархії як *Slavia Unita* / Ігор Сковчиляс. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006. – №15. – С. 334-345.
4. Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII століття. – Київ: Наукова думка, 1966. – 242 с.
5. Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство (Опыт церковно-исторического исследования). – Киев: Типография Императорского Университета Св.Владимира, 1904. – 578 с.
6. Історія Львова в документах і матеріалах / Упор. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич та ін.. – Київ, Наукова думка, 1986. – 422 с.
7. Сковчиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII-XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2010. – 832 с.
8. Киричук О. Перехід Львівського Ставропігійського братства під юрисдикцію Св. Апостольського престолу (за матеріалами ЦДІА України у Львові) / Олександра Киричук. // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні : доп. та повідомл. наук. конф. (4 – 5 квітня 1996 р.).– Львів : ЛНБ, 1996. – С. 95 – 99.

9. Шустова Ю. Обряды и ритуалы как ментальные категории средневековых корпораций: источники и проблемы интерпретации / Источниковедение. Проблемные лекции: Учеб.-метод. модуль // Сост. Р.Б. Казаков, О.М. Медушевская, М.Ф. Румянцева. - М., 2005. (Серия "Я иду на занятия."). - С.366-382.
10. Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упор. М. Капраль. — Львів: Міське громадсько-культурне об'єднання «Документальна скарбниця Львова»; Львівський національний університет ім. Івана Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Львівське відділення., 2010. — 575 с.
11. Собори Львівської єпархії XVI-XVIII століть/Упор. Ігор Скочиляс. — Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2006 – 464 с.
12. о. Назарко І. ЧСВВ Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590-1960). – Торонто: Видавництво оо. Василян, 1962. – 271 с.
13. Acta Nuntiaturae Polonae/Ed. Ioannes Kopiec. – Romae, Institutum Historicum Polonicum Romae, 2014. Tomus XLII. Nicolaus Spinula. – Vol. 3 (2.VII.1708-31.XII.1708). – 625 p.
14. Monumenta Ucrainae Historica / Упоряд. митр. Андрей Шептицький. – Рим: Український Католицький університет, 1964. – Volume V. – 434 p.
15. Зубрицький Д. Хроніка Ставропігійського братства/Переклад: Іван Сварник. – Львів: Апріорі, 2011. – 388 с.
16. Volumina Legum / Ed. J. Ohryzko. – Petersburg, 1860. – Vol. VI. – 216 s.;
17. ЦДІА України у Львові, ф.129, оп.1, спр.784, арк.1.
18. ЦДІА України у Львові, ф.129, оп.1, спр.794, арк.1.
19. Acta Nuntiaturae Polonae/Ed. Ioannes Kopiec. – Romae, Institutum Historicum Polonicum Romae, 2002. – Tomus XLII. Nicolaus Spinula. – Vol. 1 (20.VIII.1707 – 30.VI.1708). – 352 p.
20. Ks. Ciołka D. Synod Zamojski z 1720 roku i jego postanowienia/Dariusz Ciołka/Almanach Diecezjalny. – T.2. – 2006. – S.9-39.

- 21.ЦДІА у Львові. – ф.129, оп.1, спр.868, арк. 1.
- 22.ЦДІАУ у Львові. – ф.129, оп.1, спр.910. – арк.1.
- 23.ЦДІАУ у Львові. – ф.129, оп.1, спр.912. – арк.1.
- 24.ЦДІАУ у Львові. – ф.129, оп.1, спр.921. – арк.1.
- 25.Копистянській А. Дополненіє къ матеріаламъ относящимся к истории Львовского Ставропигіона в XVIII ст. / Оттиск из Временника на 1937 годъ. – С. 6-7.
- 26.Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. . – Lwow: Nakładem krolewskiego stołecyniego miasta Lwowa, 1896. – 64 s.
- 27.Isaievych Ia. Voluntary Brotherhood: Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2006. – 324 p.
- 28.Ісаєвич Я. Джерела про суспільно-політичну і культурну діяльність братств України в XVI-XVIII ст. / Ярослав Ісаєвич // Історичні джерела та їх використання. – Київ, 1969. – Вип. 4. – С. 37–47.
- 29.Генсіорській А. Сатира на митрополита Афанасія Шептицького / Антін Генсіорський // Юбилейный сборникъ въ память 350-лѣтя Львовскаго Ставропигіона. – Ч.ІІ. – Львовъ: Типографія Ставропигійскаго Института, 1937. – С.38-44.
- 30.о.Фіголь В. Церковні братства Галицької греко-католицької Провінції у XVIII ст. / о. Володимир Фіголь // Богословія. Тримісячник. – Львів, 1937. – Т.ХV. – Кн.4. – С.243-252.